

Галина Терещук,

доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Проаналізовано основні шляхи реформування системи ювенальної юстиції в Україні як важливого елемента у державному механізмі захисту прав неповнолітніх на сучасному етапі.

Ключові слова: захист прав неповнолітніх, система ювенальної юстиції, відновне правосуддя, ювенальні суди.

Терещук Г.

Отдельные аспекты реформирования системы ювенальной юстиции в Украине

Проанализированы основные пути реформирования системы ювенальной юстиции в Украине как важного элемента в государственном механизме защиты прав несовершеннолетних на современном этапе.

Ключевые слова: защита прав несовершеннолетних, система ювенальной юстиции, восстановительное правосудие, ювенальные суды.

Tereschuk G.

Some aspects of juvenile justice system reforming in Ukraine

The article analyzes the main ways of reforming the juvenile justice system in Ukraine as an important element in the state mechanism of protection of minors today.

Keywords: protection of minors, the juvenile justice system, restorative justice, juvenile courts.

Актуальність. Згідно з нормами Конституції України [1], захист прав людини в Україні є пріоритетним для держави завданням. Особливу увагу держава має приділяти захисту прав неповнолітніх осіб, взявши на себе зобов'язання відповідно до Конвенції ООН про права дитини [2].

Завдання, яке поставила перед собою Україна, передбачає створення такої системи державних органів та недержавних інституцій, які б ефективно виконували роль захисника прав неповнолітніх, при цьому діючи у постійному взаємозв'язку між собою. Для цього необхідно мати відповідне законодавче підґрунтя, яким буде врегульовано це питання з огляду на сучасні потреби та міжнародні правові стандарти.

Аналіз останніх досліджень. Сучасному баченню питань розвитку, впровадження та теоретичного обґрунтування сутності ювенальної юстиції та її значення для захисту прав неповнолітніх приділяли увагу такі дослідники, як: Ю. Гурєва, Н. Горб, А. Івановська, Б. Ісмаїлов, У. Ковна, Н. Крестовська, Н. Кузнєцова, І. Лавровська, П. Люблінський, Р. Максудов, Я. Мачужак, Н. Мелешко, Е. Мельнікова, В. Мірошніченко, І. Перетерський, П. Пилипчук, Є. Тарло, Н. Чудик-Білоусова, Т. Шевченко, Л. Чупрій та ін.

Метою статті є здійснення загального аналізу основних шляхів реформування системи ювенальної юстиції в Україні як важливого елемента у державному механізмі захисту прав неповнолітніх на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Наукові дослідження показують, що ювенальну юстицію можна розглядати як в широкому, так і у вузькому розумінні: у вузькому – це спеціалізована гілка судової системи; в широкому – це сукупність правових механізмів, призначених для забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх, що реалізуються системою державних і недержавних органів, установ і організацій [3]. На наш погляд, доцільніше розглядати ювенальну юстицію саме у широкому розумінні з огляду на мету цього дослідження.

Впровадження ювенальної юстиції в Україні було законодавчо обґрунтовано ще за часів прийняття низки наступних нормативно-правових актів: Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» 1995 р. [4], Закону України «Про охорону дитинства» 2001 р. [5], Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» 2001 р. [6], Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» 2001 р. [7], Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» 2005 р. [8] та ін.

Водночас дослідники проблем становлення ювенальної юстиції В. І. Мірошніченко, А. М. Івановська, Н. І. Чудик-Білоусова наголошують, що існуюча в Україні система державних органів та установ, які запобігають правопорушенням неповнолітніх та здійснюють їх захист, не може в повній мірі забезпечити їх права [9, с. 21].

Тому в сучасних умовах становлення в Україні ювенальної юстиції важливо зацентувати увагу не лише на призначенні покарання неповнолітньому правопорушнику, але й на його соціальній реабілітації в суспільстві та профілактиці вчинення нових правопорушень [10].

Така думка має своє підґрунтя, бо сучасна ювенальна юстиція – це система не тільки державних і муніципальних, судових, правоохоронних органів, але й освітніх і виховних установ, правозахисних і громадських організацій, що на основі права та медико-соціальних і психолого-педагогічних методик здійснюють попередження правопорушень дітей та проти дітей, правосуддя щодо дітей, захист їхніх прав, свобод та інтересів, а також ресоціалізацію дітей. Можна сказати, що ювенальна юстиція охоплює як дітей-правопорушників, такі дітей, що опинилися у складній життєвій ситуації (сироти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні, свідки та жертви злочинів тощо) [11].

У 2009 р., при розробці Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 р. [2], було закладено необхідність створення належної системи ювенальної юстиції в рамках проведення реформи судової системи з метою поліпшення національного законодавства у сфері захисту прав дітей, удосконалення превентивної та профілактичної роботи з метою запобігання вчиненню дітьми злочинів та інших правопорушень, створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх правопорушників.

Проте сьогодні реалізація цих програмних положень носить у більшості випадків декларативний характер.

Наприклад, в Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [12] не приділено достатньої уваги питанням профілактики злочинності, тому в цьому аспекті вона потребує доопрацювання [13].

Аналізуючи Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» 2011 р. [14] щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх, ми бачимо тільки необхідність розробки окремих методик та програм профілактики, без зазначення конкретних дій.

Водночас позитивними зрушеннями останніх років щодо реформування системи ювенальної юстиції в Україні в рамках реалізації міжнародних норм і стандартів забезпечення захисту прав неповнолітніх стало:

1) прийняття Закону України «Про Національну поліцію» [15], де нормами передбачено контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування; вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей; соціальний патронаж щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі та ін.;

2) прийняття Закону України «Про пробацію» [16], завдяки якому удосконалюється система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого;

3) виконання плану заходів щодо Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 р. [17], де, зокрема, враховано важливість залучення до механізму захисту прав неповнолітніх уповноважених підрозділів правоохоронних органів та приведення їх діяльності у відповідність з вимогами міжнародного законодавства у сфері ювенальної юстиції, впровадження новітніх форм і методів профілактичної роботи з дітьми, застосування корекційних програм та відновного правосуддя;

4) розгляд у першому читанні у листопаді 2016 р. проекту Закону України «Про медіацію» [18] як альтернативного (позасудового) методу вирішення спорів, за допомогою якого сторони намагаються в рамках структурованого процесу за участі медіатора досягти згоди для вирішення їх спору, що важливо, якщо однією із сторін буде виступати неповнолітній.

Прийняття такого закону є актуальним з огляду на завдання ювенальної юстиції, яким має бути здійснення переходу від карального правосуддя до реабілітаційно-виховного. Для цього і пропонується впровадження процедур медіації як ефективного способу добровільного примирення потерпілого та правопорушника. Дійсно, якщо це правопорушення відбулося в перший раз і воно незначне, то неповнолітньому, який вчинив його, потрібно надати шанс [13].

Окремі науковці наголошують також і на необхідності практичних заходів впливу на сім'ю, зокрема, судів у справах неповнолітніх [9, с. 21–22]. Доцільність створення ювенальних судів, як показує досвід

зарубіжних країн, пов'язана з тим, що неповнолітні правопорушники мають особливий статус та потребують відповідного відношення від органів правосуддя [9, с. 24].

В Україні в рамках реформи кримінальної юстиції [19] було визначено необхідність розгляду кримінальних справ, де обвинуваченими є неповнолітні особи, судом колегіально та за участю присяжних.

На думку Н. Крестовської [20], ювенальні суди як центральний елемент ювенальної юстиції розглядають справи про злочини, вчинені неповнолітніми (у тому числі й за наявності дорослих співучасників); адміністративні правопорушення неповнолітніх; жорстоке поводження з дітьми та невиконання обов'язків стосовно дитини; усі правопорушення, від яких постраждалою стороною є дитина; цивільні справи, де стороною є дитина тощо.

Сьогодні створення судів у справах неповнолітніх передбачено нормами Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [21], де у ст. 18 закріплено, що у випадках, визначених законом, а також за рішенням зборів суддів відповідного суду, є можливість запровадження суддів з розгляду конкретних категорій справ. У місцевих загальних судах та апеляційних може діяти спеціалізація суддів зі здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. До суддів таких спеціалізованих судів застосовуються особливі вимоги, такі як стаж роботи суддею не менше десяти років, досвід здійснення кримінального провадження в суді і особливо – високі морально-ділові та професійні якості.

При цьому доцільно було б також врахувати і позитивний зарубіжний досвід щодо діяльності судової системи у сфері ювенальної юстиції, а саме:

- 1) спеціальна підготовка всіх учасників судового процесу за участю неповнолітнього та складання спеціального іспиту на право займатися такою діяльністю;
- 2) розгляд питань кримінального та сімейного права одним суддею, знайомим з проблемами конкретної дитини, що значно підвищує ефективність судових рішень [9, с. 27].

Висновки. Отже, проаналізувавши шляхи реформування системи ювенальної юстиції в Україні, можна сказати, що наукове бачення сутності цієї системи не звужене до впровадження тільки ювенального судочинства та каральної політики щодо неповнолітніх осіб. Важливою вважається також участь у системі ювенальної юстиції правоохоронних органів, освітніх і виховних установ, правозахисних і громадських організацій, які активно допомагають ресоціалізації неповнолітніх.

Позитивним зрушенням стала низка прийнятих та запропонованих до обговорення законодавчих актів в рамках реформування системи ювенальної юстиції, які дають можливість удосконалити цю систему завдяки впровадженню системи наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених; впровадженню новітніх форм і методів профілактичної роботи з дітьми; застосуванню корекційних програм та відновного правосуддя за допомогою правоохоронних органів; впровадженню процедури медіації для примирення сторін у досудовому порядку.

Окремо необхідно зазначити також важливість законодавчого врегулювання питання спеціалізації судів з здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх у системі місцевих загальних та апеляційних судів, що відповідає міжнародним стандартам захисту прав дитини.

Список використаної літератури

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141.
2. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року: Закон України № 1065-VI від 05.03.2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 29. – ст. 395.
3. Гурєва Ю. Ювенальна юстиція. Перспективи введення в Україні / Ю. Гурєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naub.oa.edu.ua/2012/yuvenalna-yustytstiya-perespektivy-vvedennya-v-ukrajini/>.
4. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України № 20/95-ВР від 24.01.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – ст. 35.
5. Про охорону дитинства: Закон України № 2402-III від 26.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – ст. 142.
6. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України № 2558-III від 21.06.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 42. – ст. 213.
7. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України № 2789-III від 15.11.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – ст. 70.

8. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України № 2342-IV від 13.01.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – ст. 147.
9. Мірошніченко В. І. Окремі проблеми становлення ювенального права в Україні / В. І. Мірошніченко, А. М. Івановська, Н. І. Чудик-Білоусова // Університетські наукові записки. – 2013. – №3(47). – С. 20–33.
10. Ковна У. Ювенальна юстиція: історичний досвід / У. Ковна [Електронний ресурс] // Вісник Львів. ун-ту. – Серія юридична. – 2004. – Вип. 40 – Режим доступу : www.lawyer.org.ua/?d=604&i=&w=r.
11. Крестовська Н. Міфи про ювенальну юстицію / Н. Крестовська [Електронний ресурс] // Віче. – 2010. – №15. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2126/>.
12. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Указ Президента України №597/2011 від 24.05.2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 16. – с. 73.
13. Чупрій Л. В. Ювенальна юстиція і Україна / Л. В. Чупрій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sd.net.ua/2012/07/12/yuvenalnaya-yusticiya-i-ukraina.html>.
14. План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1039-р від 12.10.2011 р. // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 208.
15. Про Національну поліцію: Закон України № 580-VIII від 02.07.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015 р. – № 40–41. – с. 1970.
16. Про пробацію: Закон № 160-VIII від 05.02.2015 р. // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 13. – ст. 93.
17. Про затвердження плану заходів з виконання у 2016 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 590-р від 23.08.2016 р. // Урядовий кур'єр. – 2016. – № 177.
18. Про медіацію: Проект Закону від 17.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463.
19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – с. 20.
20. Крестовська Н. ЗА – Кримінальна чи ювенальна юстиція? / Н. Крестовська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://4vlada.com/rivne/11688>.
21. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – ст. 545.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2017.